

Cavanşir İsmayıl oğlu HƏSƏNZADƏ
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
İqtisadi və Texnoloji Elmlər kafedrası, magistrant
E-mail: cavansirhasanzada@gmail.com

SƏNAYE MÜƏSSISƏLƏRİNDƏ GƏLİR VƏ XƏRCLƏRİN UÇOTUNUN MALİYYƏ HESABATLARININ BEYNƏLXALQ STANDARTLARINA UYGUNLAŞDIRILMASI

Xülasə

Bu məqalədə müəssisələrdə normal fəaliyyət üzrə gəlir və xərclərin uçotu məsələləri araşdırılmışdır. Müəssisədə gəlirlərin və xərclərinin uçotunun təkmilləşdirilməsində əsas məqsəd sözü gedən bu anlayışların beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasıdır. Bunun üçün gəlirlərin və xərclərin təsnifatının müasirləşdirilməsiylə bağlı nəzəri və praktiki təkliflər sistemini formalaşdırmaq və həyata keçirmək lazımdır. Əsas diqqət müəssisələrin maliyyə nəticələrinə, gəlir, xərclərinə, və onların uçotuna verilir. Məqalədə müəllif bu mövzu ilə bağlı müvafiq nəticələr də qeyd etmişdir.

Açar sözlər: Gəlir, Xərc, Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları (MHBS), Azərbaycan İqtisadiyyatı

JEL:F02

UOT:336

DOI: <https://doi.org/10.54414/LVQA5434>

Giriş

Müəssisənin normal fəaliyyətdən əldə olunan gəlir malların, məhsulların satışından, işlərin görülməsindən və xidmətlərin göstərilməsindən əldə edilən gəlirdir. Gəlir mühasibat uçotunda alınan vəsaitlərin və digər əmlakın məbləğində və ya debitor borclarının sayında əks olunur. Alınan vəsait debitor borcunun məbləğindən az olarsa, mühasibat uçotunun müxabirləşməsində gəlir alınan vəsaitin məbləğində və debitor borcunun ödənilməmiş hissəsində əks olunur. Bu o deməkdir ki, göndərilmiş məhsullar (işlər, xidmətlər) tam ödənilməsə belə, gəlirlər göndərilmiş məhsulların bütün məbləğində əks olunur. Yəni gəlir əldə edilmiş, başqa sözlə desək qazanılmış hesab olunur.

Əməliyyat xərcləri müəssisənin normal əməliyyat fəaliyyətini həyata keçirərkən çəkdiyi xərclərdir. Əməliyyat fəaliyyətləri müəssisəni idarə etmək və gəlir əldə etmək üçün gündəngünə yerinə yetirilməli olan vəzifələrdir. Əməliyyat xərclərinə layihələrə investisiya və borclanma ilə bağlı xərcləri daxil etmək düzgün olmaz. Xərc şirkətin gördüyü işlərə görə fərqlənə bilər. Əslində, bəzi fəaliyyətlər (və xərclər) bir sənayedə əməliyyat sayıla bilər, digərində isə belə deyil. Əməliyyat xərclərinin

vergidən çıxılması səbəbindən onu dərinədən başa düşmək vacibdir. Bu tipli xərclər əksər müəssisələr üçün zəruri və qaçılmazdır. Bəzi firmalar rəqabət üstünlüyü əldə etmək və qazancı artırmaq üçün əməliyyat xərclərini uğurla azaldırlar. Bununla belə, əməliyyat xərclərinin azaldılması əməliyyatların bütövlüyü və keyfiyyətinə də xələl gətirə bilər. Düzgün balans tapmaq çətin olsa da, xərcləri optimallaşdırmaq müəssisə üçün olduqca əhəmiyyətli nəticə verə bilər.

Əsas hissə

Sənaye müəssisələrində gəlir və xərclərin uçotunun təkmilləşdirilməsi mövzusunda tərtib olunmuş anket sorğusu məqalənin əsas tərkib hissəsini təşkil edir. Anket 17 sualdan ibarətdir. Anket sorğusu 118 respondent tərəfindən cavablandırılmışdır. Anket suallarının içərisində fərdi və ümumi tipli suallar öz əksini tapmışdır. Bu suallara verilən cavablar sənaye müəssisələrində mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri barədə nəticələr əldə etməyə kömək etmişdir.

Sənaye tipli müəssisənin gəlirlərinin formalaşması prosesinin mahiyyətini anlamaqda problemlərlə üzləşsə bu zaman əməliyyat gəlirlərinin monitorinqi sizə kömək edəcək. Bu

monitoring sayəsində siz yuxarıda qeyd olunan problemin səbəbini başa düşəcəksiniz. Əksər hallarda problemin mənbəyi kimi satışlarda problem olub-olmadığını və ya marjalarda azalma olduğunu göstərilir. Müəssisənin gələcək fəaliyyətinə göstərə biləcəyi təsirə görə, onu digər gəlir formalarından ayrı izləmək vacibdir.

Əməliyyat gəlirinin hesablanması aşağıdakı kimidir:

Ümumi gəliri hesablayın - Birincisi, nağd pul və kredit kartı qəbzləri daxil olmaqla, ən yüksək gəlirinizin bütün cəmini əlavə etməlisiniz. Bununla belə, bəzi maddələr hesablamalarınıza daxil edilməməlidir. Tanıtımın bir hissəsi kimi pulsuz xidmət və ya məhsul təqdim etmisinizsə, bu kampaniyanın dəyərini ümumi satışdan çıxmalısınız.

Geri qaytarılma və güzəştləri çıxarın - Daha sonra geri qaytarılan və ya güzəşt verilən satışlar gəlirlərinizə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edəcək. Beləliklə, həqiqi əməliyyat gəlirinizi müəyyən etmək üçün onları diqqətlə hesablamaq vacibdir. Bunu etmək üçün güzəşt olunan satışın ümumi məbləğini götürün və onu ümumi satışlarınıza bölün. Əsasən, bu, güzəşt etdiyiniz satışlardan əldə etdiyiniz gəlirin məbləğidir.

Satışdan dəyişən xərcləri çıxarın (VCOGS)- Dəyişən xərclər biznes fəaliyyətinin həcminə birbaşa mütənəsib olaraq artan və ya azalan xərclərdir.

Əməliyyat gəliri və əməliyyat mənfəəti oxşar səslənsə də, onlar biznesdə fərqli şeyləri ölçürlər.

Əməliyyat gəliri sizə şirkətin əsas əməliyyatları və bunun gələcək fəaliyyətinizə necə təsir etdiyi barədə məlumat verir. Bunun əksinə olaraq, əməliyyat mənfəəti bütün əməliyyat xərcləri çıxılmaqla əməliyyat fəaliyyətindən əldə edilən gəlirləri özündə ehtiva edir. Qeyd etmək vacibdir ki, bu ikisi həm də əməliyyat gəlirini qeyri-əməliyyat xərclərini çıxılmaqla hesablayan alt xətt kimi tanınan xalis gəlirdən fərqlidir.

Əməliyyat xərcləri şirkətin normal əməliyyat fəaliyyətini həyata keçirərkən çəkdiyi xərclərdir. Əməliyyat fəaliyyətləri biznesi idarə etmək və gəlir əldə etmək üçün gündən-günə yerinə yetirilməli olan vəzifələrdir. Əməliyyat xərclərinə layihələrə investisiya və borclanma ilə bağlı xərcləri daxil etmək düzgün olmaz.

Əməliyyat xərcləri şirkətin gördüyü işlərə görə fərqlənə bilər. Əslində, bəzi fəaliyyətlər (və xərclər) bir sənayedə əməliyyat sayıla bilər, digərində isə belə deyil. Əməliyyat xərclərinin vergidən çıxılması səbəbindən onu dərindən başa düşmək vacibdir. Bəzi ümumi əməliyyat xərclərinə aşağıdakılar daxildir:

1. İcarə
2. Əmək haqqı və əmək haqqı
3. Mühasibatlıq və hüquqi ödənişlər
4. Bank ödənişləri
5. Satış və marketinq haqları
6. Ofis ləvazimatları
7. Təmir
8. Kommunal xərclər
9. Satılan malların dəyəri

Rəhbərliyin qarşısına qoyduğu prioritet vəzifələrdən biri firmanın rəqibləri ilə rəqabət qabiliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmədən əməliyyat xərclərini necə azaltmağın müəyyən edilməsidir.

Əməliyyat xərcləri əksər müəssisələr üçün zəruri və qaçılmazdır. Bəzi firmalar rəqabət üstünlüyü əldə etmək və qazancı artırmaq üçün əməliyyat xərclərini uğurla azaldırlar. Bununla belə, əməliyyat xərclərinin azaldılması əməliyyatların bütövlüyü və keyfiyyətinə də xələl gətirə bilər. Düzgün balans tapmaq çətin olsa da, müəssisə üçün olduqca əhəmiyyətli nəticə verə bilər.

İndi isə gəlin başqa bir şirkətin nümunəsində əməliyyat gəlirlərinin və xərclərinin fəaliyyətini yaxından araşdırıb təhlil edək. Aşağıdakı Cədvəl 1-də "NORM" ASC-in 31 dekabr 2022-ci il tarixində bitən il üzrə mənfəət və ya zərər və sair məcmu gəlir haqqında hesabatı təqdim edilmişdir.

Cədvəl 1

“Norm” ASC şirkətinin 2021 - 2022-ci illəri əhatə edən mənfəət-zərər hesabatı

Mənfəət-Zərər Hesabatı	2022	2021
Gəlir	203,633	170,864
Satışın maya dəyəri	(113,562)	(100,068)
Ümumi mənfəət	90,071	70,796
Ümumi və inzibati xərclər	(12,363)	(12,969)
Satış və marketinq xərcləri	(5,727)	(4,906)
Çatdırılma xərcləri	(18,326)	(11,965)
Ticarət debitor borclarının dəyərsizləşməsi ehtiyatında dəyişiklik	1,728	(133)
Digər öhdəliklər və xərclər ehtiyatında dəyişiklik	63	419
Əməliyyat mənfəəti	55,446	10,528
Maliyə gəliri	419	109
Xarici valyuta mübadiləsi üzrə gəlir/zərər (xalis)	(270)	66
Xeyriyyə xərcləri	(2,825)	(5,574)
Digər gəlir/zərər (xalis)	(1,765)	701
Vergidən əvvəl mənfəət	51,005	36,544
Mənfəət vergisi xərci	(11,531)	(8,147)
Sair məcmu gəlir		
İl üzrə mənfəət və cəmi məcmu gəlir	39,474	28,397

Mənbə: Deloitte tərəfindən “Norm” ASC və idarə heyətinə müstəqil auditor rəyi

Cədvəlin məlumatlarına istinad edərək deyə bilərik ki, illər üzrə gəlirin miqdarında ciddi artım müşahidə olunmuşdur. Buna müvafiq olaraq satışların maya dəyəridə öz növbəsində artım dinamikasını özündə əks etdirmişdir.

Ümumi mənfəətin miqdarına nəzər yetirsək görərik ki, 2022-ci ildə ötən ilə nisbətən 20 milyon manat, başqa sözlə desək, 27 faiz artım müşahidə olunmaqdadır.

Ümumi və inzibati xərclər haqqında oxşar sözləri deyə bilərik. Cədvəlin məlumatlarına istinad etsək deyə bilərik ki, bu xərc maddəsində stabillik müşahidə olunmaqdadır. Bu isə müəssisənin kadr ehtiyatlarının tərkibinin və strukturun sabit qalması ilə şərh oluna bilər.

Satış və marketinq xərcləri bölməsində isə cüzi artımlar müşahidə olunmaqdadır. Bu qrupa reklam xərcləri və digər bu qəbildən olan xərcləri aid edə bilərik. Reklamın müəssisəyə gələcəkdə daha çox müştəri cəlb edəcəyini və

bunun da öz növbəsində gəlirlərin artımına təkan verəcəyini fərz etsək, bu xərcləri gələcək dövrün gəliri kimi də adlandırmaq olar.

Çatdırılma xərcləri, bir digər adı ilə, nəqliyyat xərclərinin miqdarında artan dinamika müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, 2022-ci ildə 2021-ci illə müqayisədə, təxminən, 7 milyon manata yaxın artım qeydə alınmışdır. Çatdırılma xərclərinin artımı məhsullara olan tələbatın artımı ilə əlaqələndirmək daha məntiqli olardı. Doğrudur burda yol xərci, benzin sərfiyyatının artması və.s kimi bəzi kənar amillər də mövcuddur. Lakin çatdırılma xərclərinin böyük bir qismi şirkətin məhsullarına olan tələbatın qarşılmasına sərf edilir.

Tədqiqatın ən diqqət çəkən hissəsi isə əməliyyat mənfəətinin göstəricisidir. Belə ki, Cədvəl 1-ə diqqət yetirsək görərik ki, əməliyyat mənfəəti bir il ərzində 5 dəfə, başqa sözlə desək, 400 faiz artmışdır. Bu fantastik artımın

müəssisənin dividend siyasətinə müsbət təsir etməsi və gələcəkdə bir çox investorlar tərəfindən maraqla qarşılınması labüddür. Əməliyyat mənfəətinin belə kəskin artımı müəssisəyə yeni investisiya potensialı

yaratmaqla yanaşı, bir çox banklar üçün əlverişli kredit imkanları da yaradır. Bu eyni zamanda, müəssisənin likvidlik baxımından daha dayanıqlı olmasını da özündə ehtiva edir.

Cədvəl 2:**“Norm” ASC şirkətinin 2021-2022-ci illəri əhatə edən maliyyə vəziyyəti haqqında hesabatı**

Maliyyə Vəziyyəti Haqqında Hesabat	2022	2021
Pul və pul vəsaitlərinin ekvivalenti	93,572	45,046
Qısamüddətli maliyyə aktivləri	7,629	5,971
Debitor borcları	8,616	10,549
Ehtiyatlar	33,694	38,505
Digər qısamüddətli aktivlər	7,925	41,112
Cəmi qısamüddətli aktivlər	151,436	141,183
Torpaq,tikili və avadanlıq	153,753	155,468
Qudvill	1,006	-
Qeyri-maddi aktivlər	1,316	1,014
Digər uzunmüddətli aktivlər	191	1,391
Cəmi aktivlər	307,702	299,06
ÖHDƏLİKLƏR VƏ KAPİTAL HESABATI		
Cari öhdəliklər	102,074	33,213
Vergi üzrə kreditor borc	13,829	9,007
Malsatan və podratçılarla hesablaşmalar	898	736
Qazanılmamış gəlir(avans)	521	447
Cəmi qısamüddətli öhdəliklər	117,322	43,403
Uzunmüddətli qazanılmamış gəlir	4,947	4,464
Digər uzunmüddətli öhdəliklər	1,735	4,265
Cəmi uzunmüddətli öhdəliklər	6,682	8,729
KAPİTAL EHTİYATI		
Emissiya gəliri	161,963	161,963
Bölüşdürülməmiş mənfəət	21,735	84,961
Hesablanmış mənfəət(zərər)		
Cəmi kapital ehtiyatları	183,698	246,924
Cəmi kapital və öhdəliklər	307,702	299,056

Mənbə: Deloitte tərəfindən “Norm” ASC və idarə heyətinə müstəqil auditor rəyi

Maliyyə gəliri məbləği də 1 il ərzində 109 min manatdan 419 min manata qədər artmışdır. Bu artım xarici valyuta əməliyyatlarında müsbət

məzənnə fərqi ilə izah oluna bilər. Başqa sözlə desək, müəssisənin xaricdə olan əməliyyatlarında müsbət dinamika müşahidə

olunmaqdadır. Bu isə xarici müştəri bazasının formalaşması və daha da təkmilləşdirilməsi, ən nəhayət isə, müəssisənin rəqabətliyi daha da yüksəlməsi anlamına gəlir.

Xeyriyyə xərclərinin miqdarında təxminən 50%-ə yaxın azalma müşahidə olunmuşdur. Daha dəqiq desək, 2021-ci ildə bu göstərici 5,5 milyon manatdan 2022-ci ildə 2,8 milyon manata qədər azalmışdır. Xeyriyyə xərcləri müəssisənin cəmiyyət və ictimaiyyət qarşısında nüfuzuna müsbət təsir edir. Və bu tipli xərcləri də reklam xərcləri kimi gələcək dövrün gəliri kimi təsnifləşdirmək olar.

Mənfəət vergisinin miqdarı da tədqiqatçılar üçün maraq doğurur. Belə ki, bu göstərici 2021-ci ildə 8,1 milyon manat olduğu halda, 2022-ci ildə 11,5 milyon manat olmuşdur. Mənfəət vergisinin artması müəssisənin rentabellik dərəcəsi ilə müəyyənləşir. Belə ki, mənfəət vergisi məbləğindəki artım bilavasitə satışlardakı artım ilə əlaqədar olduğu üçün, mənfəət vergisinin artımını müəssisə gəlir qazanma potensialının artımı kimi də şərh etmək olar.

“Norm” ASC şirkətinin 2021-2022 illəri əhatə edən maliyyə hesabatını yekunlaşdırsaq deyə bilərik ki, 2021-ci ildə il üzrə mənfəət və cəmi məcmu gəlirlər 28,3 milyon manat olduğu halda 2022-ci ildə bu göstərici 40 faiz artaraq 39,4 milyon manat olmuşdur.

Cədvəlin məlumatlarından istifadə edərək onu deyə bilərik ki, cəmi aktivlərin miqdarında o qədər də ciddi bir artım müşahidə olunmamışdır. Aktivlərin böyük bir qismini torpaq, tikili və avadanlıqlar təşkil edir. Cari il ərzində cüzi dəyişiklik müşahidə olunmuşdur. Bu sözləri digər qısamüddətli aktivlər üçün söyləyə bilmərik. Belə ki, ilin əvvəlində sözügedən bölmə üzrə göstərici 41 milyondan 7,9 milyona enmişdir. Aktivlərin sayında bu cür azalma müəssisənin likvidliyi baxımdan bir o qədər də əlverişli hesab olunmur. Pul vəsaitləri və onların ekvivalenti bölməsinə baxdıqda fərqli mənzərənin şahidi oluruq. Belə ki, 2021-ci ildə pul vəsaitlərinin məbləği 45 milyon manatdan 2022-ci ildə 93,5 milyon manata yüksəlmişdir.

Öhdəliklərin hesabatındakı rəqəmlərə nəzər yetirsək onu deyə bilərik ki, qısamüddətli öhdəliklər ümumi öhdəliklərin 90%-ni əhatə edir. Cari öhdəliklərin məbləği 2021-ci illə

müqayisədə təxminən 3 dəfə artmışdır. Belə ki, 2021-ci ildə bu göstərici 33,2 milyon olduğu halda 2022-ci ildə 102 milyona yüksəlmişdir. Bu isə onu deməyə əsas verir ki, müəssisə bir sıra investisiya layihələrini maliyyələşdirmək məqsədilə belə qısa müddətli borclarla uzaqlaşmalı olub. Bu isə səhm emissiyasından qaynaqlana bilər. Öhdəliklərin hesabatında bir digər diqqət çəkən məqam isə vergi üzrə kreditor borcların artmasıdır. Daha dəqiq desək, vergi borcu 2021-ci ildə 9 milyon manatdan 2022-ci ildə 13,8 milyon manata yüksəlmişdir. Bu müəssisəyə investisiya etmək fikrində olan xarici istifadəçilər üçün də maraqlı məqamdır. Vergi borcunun bu səviyyəyə yüksəlməsi şirkətin sonrakı dövrdə tender və qrant müsabiqələrində iştirakını çətinləşdirə bilər.

Müəssisənin qudvil miqdarında ötən ilə nisbətən artım müşahidə olunmuşdur. Belə ki, bir il ərzində qudvil miqdarı 0 manatdan 1 milyon manatadək artmışdır. Qudvil miqdarındakı bu artım müəssisəyə gələcək dövrdə yeni maliyyə axınının yaranmasına səbəb olacağı şübhə doğurmur.

Qeyri-maddi aktivlərə nəzər yetirsək görərik ki, bu qrup aktivlərin miqdarında o qədər də ciddi artım müşahidə olunmamışdır.

Cəmi aktivlər üçün də artan dinamika müşahidə olunmaqdadır. Belə ki, 2021-ci ildə 299 milyon manatdan 2022-ci ildə 307,7 milyon manata qədər artmışdır. Bu isə 8 milyon manat və yaxud 2,6% artım deməkdir.

Maliyyə hesabatlarının təhlilini öhdəliklər üzərindən davam etdirək. Belə ki, cari öhdəliklər 2022-ci ildə ötən illə müqayisədə 33,2 milyon manatdan 102 milyon manata qədər artmışdır. Cari öhdəliklərin miqdarının 3 dəfə, daha dəqiq desək 200% artımı müəssisənin likvidlik göstəricisinin aşağı düşməsinə və gələcək hesabat dövrlərində rentabellik dərəcəsinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər.

Avans məbləğinin 447 milyon manatdan 521 milyon manata qədər artması Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları mövqeyindən əlverişsiz hesab olunur. Belə ki, avans potensial olaraq ümitsiz borca çevrilə bilər. Və bu müəssisəyə maliyyə vəsaitlərinin daxil olmasının qarşısını aldığı üçün xarici borclarla və əhəmiyyətli struktur dəyişikliklərinə səbəb ola bilər.

Kapital ehtiyatları hesabatında da təhlil üçün faydalı ola biləcək məlumatlar var. Nəzər yetirsək görürük ki, emissiya gəliri məbləği dəyişməmişdir. Bu isə şirkətin yeni səhm emissiyası etmədiyini və mənfəətini investisiyaya yönəldiləcəyini söyləməyə imkan verir.

Cədvəl 2-ə nəzər yetirsək görürük ki, bölüşdürülməmiş mənfəət məbləğində 61 milyon manat, başqa sözlə ifadə etsək 300 faiz azalma müşahidə olunmuşdur. Bölüşdürülməmiş mənfəətin kəskin şəkildə azalması dividend siyasəti ilə əlaqəli ola bilər. Ehtimal etmək olar ki, səhmdarlar dividend bölüşdürülməsini daha məqsədəuyğun hesab etmişlər. Bölüşdürülməmiş mənfəətdən bir çox hallar kompensasiya məqsədi ilə istifadə olunur. Belə ki, bəzi müəssisələr borclanmaya getməmək və cari dövrdə xərcləri qarşımaq məqsədi ilə bölüşdürülməmiş mənfəətdən istifadə edirlər.

Tədqiqatın formalaşmasında, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, 118 respondent iştirak etmişdir. Respondentlərin yaş qruplarına diqqət yetirsək onu qeyd edə bilərik ki, ən kiçik qrupu yaşı 18-20 aralığında olan kəsim təşkil etmişdir. Anket sorğusunda iştirak edən şəxslərin 22 faizi yaşı 20-24 aralığında olan qrupa aid olduğu halda, 24-34 yaş qrupunda qərarlaşan respondentlər 29,7 faiz təşkil etmişdir.

Anket sorğusunda iştirak edən şəxslər ilə bağlı bir digər göstərici də diqqət çəkir. Respondentlərin təhsil səviyyəsinə diqqət yetirsək görürük ki, ən aşağı göstərici 7,6 faiz göstərici ilə orta ixtisas qrupunda qeydə alınmaqdadır. Ali Bakalvriat 22% olduğu halda, Ali Magistratura 38,1 faiz təşkil etmişdir.

Respondentlərin təhsil istiqamətlərinə nəzər yetirsək böyük əksəriyyətinin, təxminən 50 faizinin mühasibatlıq və maliyyə üzrə ixtisaslaşdığını müəyyən edə bilərik. Təhsilin mühasibat və maliyyə üzrə olması anketin nəticəsinin əhəmiyyəti barədə müsbət fikirlər söyləməyə imkan yaradır. Digər 23,7 faizi isə iqtisadiyyat ixtisası üzrə təhsil almış şəxslər təşkil edir.

Anketi cavablandıran şəxslərlə bağlı başqa bir göstərici isə bu şəxslərə Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının hansı formada tədris edilməsidir. Bu göstərici anketin

nəticəsi və tədqiqatın keyfiyyəti baxımından mühüm hesab oluna bilər. Respondentlərin 33,9 faizi MHBS ilə bağlı fən və fənlərin yüksək səviyyədə tədris olunduğunu qeyd edib. Yalnız 11,9 faiz respondent MHBS ilə əlaqəli fənlərin tədrisinin qənaətbəxş səviyyədə olmadığı qeyd edib.

Bir digər maraq doğuran nüans isə respondentlərin iş təcrübəsi ilə bağlıdır. Çünki iş təcrübəsi kifayət qədər olmayan şəxslərin verdiyi cavablar və bu cavablar əsasında əldə edilən nəticələr bir o qədər əhəmiyyətlə olmaya və mühasibat uçotu nöqtəyi-nəzərindən də məqbul hesab edilməyə bilər. Anket iştirakçılarının iş təcrübələrinə nəzər yetirmiş olsaq görürük ki, böyük əksəriyyəti, daha dəqiq ifadə etsək 48,3 faizi, yəni 57 nəfəri 1-4 il aralığında iş təcrübəsinə sahibdir. Təcrübəsi 4 ildən çox olan şəxslər respondentlərin 28,8%-ni təşkil edir. Ən kiçik qrupda isə 0-6 ay mühasibat praktikasına sahib olan şəxslər qərarlaşıb ki, onların da xüsusi çəkisi ümumi anket iştirakçılarını 10,2 faizini təşkil edir.

Yuxarıdakı diaqramın məlumatlarının da məqalə üçün faydalı olmasını güman etmək olar. Belə ki, cədvəlin məlumatlarına istinad edərək deyə bilərik ki, respondentlər arasında ən yüksək iş təcrübəsi isthesalat, qeyri-hökumət sektoru, ictimai iaşə sektoru və ticarət üzrə qeydə alınmışdır. Və məqalənin sənaye müəssisələrin mühasibat uçotu ilə əlaqəli olduğunu düşünsək respondentləri məqsədəuyğun hesab edə bilərik. Bir digər diqqət çəkən məqam isə ondan ibarətdir ki, respondentlər arasında aparılmış sorğuda onların mühasibat sahəsində hər hansı bir praktiki biliyinin olub-olmaması müəyyən olmuşdur. Belə ki, 118 nəfər anket iştirakçısının verdiyi cavaba əsasən, 33,1% yəni 39 nəfəri yüksək, 29,7 faizi, daha dəqiq desək, 35 nəfəri orta göstərici ilə qiymətləndirilmişdir. Yuxarıda qeyd olunan meyarları da nəzərə alsaq, praktik biliyin hansı səviyyədə olduğunu göstərən meyar əslində anket sorğusunun iştirakçılarının mövzu ilə yaxından əlaqəsi olduğunu və verdiyi cavabların məqalə üçün əhəmiyyətli nəticələr əldə etməyə səbəb olacağı qənaətinə gəlmək olar.

Növbəti sorğu respondentlərin fikrincə mühasibat uçotunun MHBS əsasında aparılmasının nə dərəcədə vacib olduğunu

müəyyənləşdirməyə yönəlmişdir. Respondentlərin 33 faizi maliyyə hesabatlarının MHBS uyğunlaşdırılmasını çox vacib hesab etdiyi halda, digər 22,9 faizi aparılmasının vacib olması ilə qismən razılaşmışdır. Yalnız 10 faizlik kiçik bir qrupun fikrincə maliyyə hesabatlarını beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq mühasibat uçotunun keyfiyyət və kəmiyyət göstəriciləri baxımından faydalı olmaya bilər.

Anket sualları içərisində daha çox diqqət çəkən və respondentlərin marağına səbəb ola biləcək sual isə fərdlərin fəaliyyət göstərdikləri müəssisə, idarə və təşkilatlarda maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarına nə dərəcədə əməl olunmasıdır. Belə ki, bundan əvvəlki suallar nəzəri biliklər üzərində formalaşdığı halda bu sual birbaşa praktiki bilikləri müəyyənləşdirməyə və onlardan məqalə üçün əhəmiyyətli hesab oluna biləcək nəticələr əldə etməyə yönəlmişdir. Anketə verilən cavablara nəzər yetirsək müəyyən edə bilərik ki, 31,4 faiz müəssisələrdə MHBS standartlarına tam əməl olunduğu halda, 11,9 faiz müəssisə, idarə və təşkilatlarda beynəlxalq standartların tətbiqində və tətbiq edilmişində problemlər mövcuddur.

Məqalənin əsas tərkib hissəsini təşkil edən MHBS 15 “Müştərilərlə müqavilələr üzrə gəlirlər” standartı haqqında respondentlərin hansı bilik səviyyəsinə sahib olması da maraq doğuran bir sualdır və anket suallarının içərisində öz əksini tapmışdır. Anket suallarını cavablandıraraq fərdlərin 4 də 3 hissəsinin verdiyi cavaba əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, adı çəkilən standartın nəzəri olaraq mənimsənilməsində və gələcək hesabat dövrlərində tətbiq edilməsində müsbət dinamika müşahidə olunmaqdadır. Bu müsbət dinamikanın da öz növbəsində müəssisənin mühasibat uçotu siyasətinin əsas tərkib hissəsini təşkil etdiyi üçün beynəlxalq standartların praktiki olaraq tətbiqində manelərin azalmasına səbəb olacağını güman etmək olar.

Növbəti anket sorğusu konkret cavab tələb edən sual formasında tərtib edilmişdir. Belə ki, MHBS 15 “Müştərilərlə müqavilələr üzrə gəlirlər” hansı mərhələlərdən, standartın dili ilə desək, addımlardan ibarət olduğunu və bunun anket iştirakçıları tərəfindən hansı formada

mənimsənildiyini müəyyənləşdirməyə yönəlmişdir. Onu da qeyd etmək ki, respondentlərin 57,8%-i cavabı 5 addım kimi müəyyən etmişdir. Doğru cavabın da 5 addım olduğunu nəzərə alsaq, anket iştirakçıları mövzu ilə əlaqədar daha ətraflı bilgiyə sahib olduğunu demək olar. Əgər qısa məlumat vermiş olsaq, gəlirin tanınması aşağıdakı beş mərhələ üzrə həyata keçirilir:

- Müqavilənin müəyyənləşdirilməsi mərhələsi
- Öhdəlikərin yerinə yetirilməsinin müəyyənləşdirilməsi mərhələsi
- Əməliyyatın qiymətinin müəyyənləşdirilməsi mərhələsi
- Əməliyyatın dəyərinin öhdəliklər arasında bölüşdürülməsi mərhələsi
- Gəlirin tanınması mərhələsi.

Nəticə

Məqalədə qeyd olunan fikirləri ümumiləşdirərək deyə bilərik ki, sənaye müəssisələrində gəlirlərin və xərclərin uçotunun təşkil olunmasında müəyyən problemlər mövcuddur. Həm nəzəri, həm də praktiki bilikləri daha da möhkəmləndirməklə bu problemləri həll etmək mümkündür. MHBS 15 “Müştərilərlə müqavilələr üzrə gəlirlər” tətbiq edilməsində bir sıra problemlər meydana çıxır. Anket sorğusu aparılmaqla respondentlərin standartın tətbiqində hansı problemləri gördükləri və bu problemlərin həlli yollarını müəyyənləşdirmək mümkün olmuşdur. Belə ki, əldə olunan nəticələrə, əsasən, standartın tətbiqində başlıca problem sahibkarlar tərəfindən tələb edilməməsidir. Bu isə standart haqqında daha az informasiyaya sahib olmaqla əlaqələndirilə bilər. Bir digər nəticə isə ondan ibarətdir ki, ölkəmizdə uçotun vergi tələbləri üzərində qurulmasıdır. Bu mühasiblər tərəfindən heç həmişə birmənalı qarşılanmır və əksər hallarda hesabatlarda səhvlərə və standartın tətbiqində xətalara səbəb ola bilər. Bu problemin həlli kimi, vergi məəcəlləsinin maddələrinin standartın maddələrinə qismən uyğunlaşdırılmasını və yaxud standartın müddəalarını düzgün şəkildə tətbiq etməyən müəssisələrə sanksiya tədbirlərinin həyata keçirilməsini təklif etmək olar. Əldə olunmuş nəticələrdən biri də, MHBS-nin tədrisinə xüsusi

diqqət ayrılmamasıdır. Bu problemə böyük müstəvidə yanaşsaq, gələcək maliyyə dövrləri üçün ciddi problemə, hətta problemlərə çevriləcəyi qənaətinə gəlmək olar. Problemin həlli kimi, standart ilə əlaqədar tədris vəsaitlərinin və video materiallarının sahibkarlar və mühasiblər tərəfindən daha geniş şəkildə mənimsənilməsinə imkan yaratmaq və standartın tədrisi prosesini sürətləndirməyi təklif edə bilərik. Bütün bu yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı, ölkəmizdə sənaye müəssisələrində maliyyə hesabatlarının, xüsusilə də, gəlir və xərclərin uçotunun qənaətbəxş səviyyədə olduğunu demək olar. Bunu “Norm” ASC maliyyə hesabatları üzərində aparılmış araşdırma ilə bir daha görmək mümkündür. Standartın az tətbiq olunmasını tədris prosesinin zəif şəkildə olması ilə əlaqələndirə bilərik. Bu sahədə nəzarət tədbirləri gücləndirilsə və standartın geniş kütlə tərəfində anlaşılan və tətbiq edilə bilən bir səviyyədə olmasına nail olursa o zaman bu və bu kimi nəzəri problemləri çox rahatlıqla həll etmək mümkün olacaq. Əgər qeyd olunan problemlərin həllində ciddi addımlar atılsa və standartın əhatə dairəsi genişləndirilsə növbəti maliyyə ilində mühasibat uçotunun həm standartın tələblərinə uyğun olacağını, həm də müəssisənin normal fəaliyyətini həyata keçirə bilməsi üçün əlverişli olacağını söyləmək olar.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

- Abbasov Q.Ə. Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi. Bakı. İqtisad Universiteti. 2009
- Azərbaycan respublikası maliyyə nazirliyinin kollegiyasının 30 yanvar 2017-ci il № Q-01 qərarı ilə təsdiq edilmiş “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına əsasən Mühasibat Uçotunun Aparılması qaydaları”
- Ə.A.Sadıqov, T.Ə.Sadıqov. Ş.Ə.Cəfərova, C.Ə.Sadıqov. “Mühasibat (maliyyə) uçotu. I və II hissə. Bakı 2012
- “Gəlir” adlı 18 №-li Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartı
- İmirhəsənli T.F., Qasımov R.Ə. Mühasibat uçotu. Dərs vəsaiti. Bakı.Qanun.2009. 184 səh
- “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları” - Firudin Sultanov, Elvin Həsənov, Elsevər İbadov, Bakı-2018
- M.B.Qasımlı “Dayanıqlı inkişaf şəraitində sənaye müəssisələrinin gəlir və xərclərinin proqnozlaşdırılması və onun təkmilləşdirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyası, Bakı-2018
- “Mühasibat uçotu və vergilər” – A.Kərimov, Bakı-2012
- S. M. Səbzəliyev, Q. Abbasov; -"Xidmət sahələrində mühasibat uçotu", Bakı 2015
- Ü.Ə.Məmmədova “Müəssisənin gəlir və xərclərinin təkmilləşdirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyası, Bakı-2015

Джаваншир Исмаил оглу ГАСАНЗАДЕ

Азербайджанский Государственный Экономический Университет,
Кафедра экономических и технологических наук, магистрант

cavansirhasanzada@gmail.com

ПРИМЕНЕНИЕ УЧЕТА ДОХОДОВ И РАСХОДОВ НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ К МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ

Резюме

В данной статье рассматриваются вопросы учета доходов и расходов при нормальной деятельности на предприятии. Основной целью совершенствования учета доходов и расходов на предприятии является адаптация этих понятий к международным стандартам. Для этого необходимо сформулировать и реализовать систему теоретических и практических предложений, связанных с модернизацией классификации доходов и расходов. Основное внимание уделено финансовым результатам предприятий, доходам, расходам и их учету. В статье автор также отметил соответствующие результаты по данной теме.

Ключевые слова: Доходы, Расходы, Международные стандарты финансовой отчетности (МСФО), Экономика Азербайджана

Javanshir Ismayil HASANZADE
Azerbaijan State University of Economics,
Department of Economic and Technological Sciences, graduate student
Email: cavansirhasanzada@gmail.com

ADJUSTMENT OF INCOME AND COST ACCOUNTING IN INDUSTRIAL ENTERPRISES TO INTERNATIONAL STANDARDS OF FINANCIAL REPORTING

Summary

In this article, the issues of income and expense accounting for normal activity in enterprises are examined. The main goal in improving the accounting of income and expenses in the enterprise is to adapt these concepts to international standards. For this, it is necessary to formulate and implement a system of theoretical and practical proposals related to the modernization of the classification of income and expenses. The main attention is paid to the financial results of enterprises, income, expenses, and their accounting. In the article, the author also noted relevant results on this topic.

Keywords: Income, Expenditure, International Standards of Financial Reporting (IFRS), Azerbaijan Economy

Daxil olub: 05.01.2024